

พระธรรมเทศนาโดยสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ) จากหนังสือสัมมาทิฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๖ โดยมหาหมกุฎราชวิทยาลัย ๒๕๕๐ (พิมพ์ครั้งแรกในปี ๒๕๒๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์พระราชทานถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร)

“ปัญญาในธรรม”

... ปัญญาในธรรมนั้นเรียกได้ว่าเป็นสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง สัมมาทิฐินี้เป็นข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้เป็นข้อแรกในมรรคมงคล ๘ คือเป็นองค์แรกของมรรคมงคล ๘ นั้น เพราะฉะนั้น การทำสมาธิตั้งที่กล่าวว่าการทำสมาธิในการฟัง ก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้เอง ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้ ก็มีบรรลุถึงข้อที่ปฏิบัติและผลแห่งข้อที่ปฏิบัติอันเป็นที่มุ่งในทางพุทธศาสนา

คำว่า พุทธศาสนา นั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า เป็นศาสนาทางปัญญา เพราะพระพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้ก็คือทรงปัญญาตรัสรู้นั่นเอง ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญ และปัญญาที่มุ่งหวังก็คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรงนั่นเอง เมื่อได้ความเห็นชอบ ได้ความเห็นตรง ก็ย่อมจะได้ปสาทะคือความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เป็นผู้มาสู่สัทธรรมนี้ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมาสู่สัทธรรมนี้ ก็ต้องอาศัยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมก็คืออาศัยสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบความเห็นตรงเป็นหลัก ทุกคนย่อมมีความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูงหรือผู้ที่มีความรู้สูง ฉะนั้น จึงสามารถที่จะรู้สัจจะคือความจริงของสิ่งทั้งหลายได้ในขั้นธรรมดาสบายทั่วไป และเมื่อได้อบรมปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิดอันเรียกว่า สชาติปัญญา ยิ่งๆ ขึ้นไปแล้ว ก็จะได้ความรู้ที่ยิ่งๆ ขึ้นไป ได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบที่ยิ่งๆ ขึ้นไป ได้ความเห็นตรงที่ยิ่งๆ ขึ้นไป

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบไว้ทั่วไป ว่าคือความรู้ในอริยสัจทั้งสี่ รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายสัมมาทิฐิแก่ภิกษุทั้งหลายที่ท่านประมวณไว้ใน สัมมาทิฐิสูต โดยที่ท่านได้อธิบายกว้างขวางออกไปขยายความออกไป จับตั้งแต่เบื้องต้น โดยที่ท่านได้กล่าวตั้งเป็นกระตุ้ขึ้นว่า ที่เรียกว่าสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิความเห็นชอบนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็อธิบายว่าได้แก่ ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูล - มูลเหตุของอกุศล ความรู้จักกุศล ความรู้จักกุศลมูล - มูลเหตุของกุศล ท่านก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปอีก ... อกุศลกรรมบถ ... อกุศลมูล ... กุศลกรรมบถ ... กุศลมูล ...

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักกุศลมูลเหล่านี้ว่าทุกข์ ข้อเป็นมูลเหตุของกุศลจริง สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ เป็นทิฐิคือความเห็น เป็นทัศนคติคือความเห็น เป็นญาณะคือความรู้ หรือเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่จะต้องการเป็นขั้นต้นของทุกๆ คนในโลก แต่ว่าจะได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ได้ ก็ต้องอาศัยความที่ใช้ปัญญาที่มีอยู่เป็นพื้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ด้วยการฟังการเรียน อันรวมในคำว่า สุตะ

ด้วยการคิดพิจารณา อันรวมเรียกว่า จินตา และ

ด้วยการปฏิบัติอบรมต่างๆ ในข้อที่ฟังปฏิบัติอบรมนั้นๆ อันเรียกว่า ภavana

และเมื่อได้ประกอบปฏิบัติปลูกปัญญา อบรมปัญญา เพิ่มพูนปัญญาในทางที่ถูกต้องอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง อันเรียกว่า สัมมปัญญา ได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังกล่าว

และข้อนี้ให้มีพระพุทธรูปทศกัณฐ์ไว้ในที่อื่นอีกว่า ก็ต้องอาศัย มิตรสัมปทา คือ ความถึงพร้อมด้วยมิตร อันหมายความว่า ได้มิตรที่ดีงาม อันเรียกว่า กัลยาณมิตร พระพุทธเจ้าเป็นยอดของกัลยาณมิตร มารดาบิดาคู อาจารย์ทั้งหลายก็เป็นกัลยาณมิตร เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอัน ถูกต้องได้ก็เรียกว่า กัลยาณมิตร ต้องอาศัยกัลยาณมิตรนี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่งก็คือ โยนิโสมนสิการ ที่แปลว่า การทำไว้ในใจ จับให้ถึงต้นเหตุ ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อ รู้จักอกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่ามีมูลเหตุมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จัก กุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่ามีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังกล่าว ความใฝ่ใจ คือความกำหนัดใจพินิจพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้ดังนี้คือ โยนิโสมนสิการก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการนี้อีกข้อ หนึ่ง ได้มีพระพุทธรูปทศกัณฐ์ไว้ว่า กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการนี้ ย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง

ไม่ว่าจะเป็นสมาธิ ไม่ว่าจะเป็นปัญญา หรือจะคลุ้มไปได้จนถึงคิดทั้งหมด ต้องอาศัยมีกัลยาณมิตรและ โยนิโสมนสิการมาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างอรุณเป็นเบื้องต้นของวัน กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการก็เปรียบ เหมือนว่าเป็นอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้น อันนับว่าเป็นความสว่าง จึง ต้องอาศัยกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการดังนี้ และในหมวดธรรมบางหมวดก็ได้ตรัสอธิบายขยายความออกไป ในทางปฏิบัติว่า ส่องเสพลบหาสัตว์นุษย์คือคนดีก็ได้กัลยาณมิตรนี้เอง

พึงธรรมของคนดี มีโยนิโสมนสิการใฝ่ใจ คือนำเอาธรรมะที่พึงมาใฝ่ไว้ในใจตั้งต้นแต่ตั้งใจฟัง ตั้งใจ พิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ข้อใดที่ฟังละก็ละ

ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก็ฟังปฏิบัติ

ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน

ข้อใดที่ปฏิบัติภายหลังก็ปฏิบัติภายหลัง

ดังนี้เป็นต้นเรียกว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และเมื่อมีทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็เป็นอันว่านำให้ได้สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง นำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่สัทธรรมของ สัตว์นุษย์ หรือธรรมที่ดีคือถูกต้อง คือพระธรรมวินัยนี้ดังนี้

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อให้ได้สัมมาทิฐิดังกล่าวนี้ พระสารีบุตรจึงได้นำมาอธิบายไว้เป็นประการ แรก และท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า เมื่อได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศล มูล อันนำให้ได้สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง ก็ย่อมจะนำให้ได้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระ ธรรม นำเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ที่ท่านเรียกว่านำเข้ามาสู่สัทธรรมนี้ ก็คือนำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา คำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้านั้นเอง และเมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้ปฏิบัติละกิเลสที่นอนจมหมักหมมกองจิตสันดาน อันเรียกว่า อาสวะ หรือเรียกว่า อนุสัย อันยกขึ้นมาทีนี้คือว่าเป็นเหตุให้ ละคราคานุสัย กิเลสที่นอนจมหมักหมมจิต สันดานคือราคะ บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระตบกระทั้งอันเป็นเบื้องต้นของกิเลสกองโทสะ ถอนทิฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฐิมานะ ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น จึงเป็นไปเพื่อการกระทำความสิ้นสุด แห่งกองทุกข์ได้ดังนี้

เพราะฉะนั้น ปัญหาที่ต้องการในทางพุทธศาสนาอันเป็นขั้นต้นที่ต้องการทั่วไป ก็คือปัญหาที่ทำให้เป็น สัมมาทิฐิความเห็นชอบดังกล่าว ก็คือให้รู้จักอกุศล ให้รู้จักอกุศลมูล ให้รู้จักกุศล ให้รู้จักกุศลมูล แต่ว่าพึงทำ ความเข้าใจด้วยอีกว่า ความรู้จักที่เป็นตัวปัญหาที่เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าวนี้ ไม่ใช่สัญญาคือความทรงจำ ความทรง จำนั้นก็คือความทรงจำตามที่ฟัง ตามที่อ่าน ตามที่เล่าเรียน ก็จำได้ว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลมูล ๓ มีอะไรบ้าง

กุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลมูล ๓ มีอะไรบ้างก็จำได้ ความจำได้ครั้งนี้ยังไม่เป็นปัญญา ยังไม่เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าว ต้องอาศัยความคิดพินิจพิจารณาและการปฏิบัติอีกด้วย คือต้องคิดพิจารณาไป และต้องปฏิบัติไป การปฏิบัติไปนั้นก็คือ ปหานะ-ละ อย่างหนึ่ง กาวนา-ทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น อย่างหนึ่ง

ละ ก็คือว่าต้องฝึกละอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ละอกุศลมูลทั้ง ๓ นี่เป็นข้อที่ต้องปฏิบัติฝึกหัดละ

กาวนา คือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น คือต้องปฏิบัติฝึกหัดที่จะประกอบกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ และอบรมกุศลมูล อ โลกะ อ โทสะ อ โมหะ ให้มีขึ้น ให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ

นี่ก็รวมเข้าในคำว่า สุตะ จินตา กาวนา ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ปัญญา

ปัญญาที่ได้จากสุตะคือการสดับการอ่านการเรียนรู้ ก็เรียกว่า สุตมัยปัญญา

ที่ได้จากความคิดพินิจพิจารณา ก็เรียกว่า จินตมัยปัญญา

ที่ได้จากการปฏิบัติอบรม ก็เรียกว่า กาวนามัยปัญญา

แต่ว่าในข้อ ๓ นี้ ก็ต้องประกอบด้วยทั้งละและทั้งทำให้มีขึ้นดังกล่าวนี้ และเมื่อปฏิบัติไป อาศัยสุตะ อาศัยจินตา อาศัยกาวนา ทั้ง ๓ นี้ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ขึ้นของตัวเอง ได้ความเห็นขึ้นของตัวเอง ซึ่งมีคำเรียกอีกว่า ญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็น รู้เห็นว่าข้อนี้ๆ เป็นอกุศลจริง ข้อนี้ๆ เป็นอกุศลมูลจริง ข้อนี้ๆ เป็นกุศลจริง ข้อนี้ๆ เป็นกุศลมูลจริง

ในการที่จะปฏิบัติประกอบปัญญาในทางทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น ก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตรและอาศัยโยนิโสมนสิการดังกล่าวมานั้นประกอบกันอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นผู้มุ่งจะได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ จึงต้องปฏิบัติตามมงคลสูตรคาถาแรกของพระพุทธเจ้าอยู่ให้เป็นประจำ คือ

ไม่เสวนาคบหาคนพาลทั้งหลาย เสวนาคบหาบัณฑิตทั้งหลาย และบูชาผู้ที่ควรบูชาทั้งหลาย

เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว จึงจะได้กัลยาณมิตร และเมื่อมีโยนิโสมนสิการประกอบอยู่ตลอด ก็ย่อมจะเจริญปัญญาขึ้นโดยตลอด ทำให้เกิดความรู้ของตัวเองขึ้นรับรองว่านี่เป็นอย่างนี้จริง นี่เป็นอย่างนี้จริงตามความเป็นจริง โดยที่จับเหตุจับผลได้ถูก จับได้ว่า อกุศลมูลนั้นเป็นเหตุ ตัวอกุศลนั้นเป็นผล กุศลมูลนั้นเป็นเหตุ ตัวกุศลนั้นเป็นผล ซึ่งการที่จะจับเหตุจับผลได้ถูกต้องดังนี้ ก็เกิดจากโยนิโสมนสิการ ใฝ่ใจ ตั้งแต่ตั้งใจฟังคำสอนของกัลยาณมิตร มาจนถึงพินิจพิจารณาขบเจาะจับเหตุแห่งผลให้ได้ หรือว่าจับผลสาวหาเหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ได้ นี่แหละคือโยนิโสมนสิการ ให้ความรู้ของตัวเองบังเกิดขึ้น รับรองว่าข้อนี้เป็นความจริง ข้อนี้เป็นความจริง และเมื่อได้ปัญญาคือความรู้ของตัวเองให้เกิดขึ้นรับรองขึ้นตามเป็นจริงดังนี้ จึงจะชื่อว่า มีความเห็นชอบ ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นตรง ที่เรียกว่า อุกฺขททิฐิ ทำให้มีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรมโดยตรงก็คือในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า

สุวากขาโต ภกฺวาตา ธมฺโม ชรรมะอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว คือ ศีจจริง ถูกต้องจริง งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือศาสนา คำสั่งสอนที่แสดงความประเสริฐอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะคือถ้อยคำ บริบูรณ์คือ ไม่บกพร่อง บริสุทธิคือ ไม่มีผิดพลาดสิ้นเชิง ย่อมจะได้ความเลื่อมใส ที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมอันเป็นสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้

และเมื่อเป็นดังนี้แหละจึงจะชื่อว่า ได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ ได้เข้ามาสู่พระศาสนานี้ ได้เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ ถ้าหากว่ายังไม่ได้สัมมาทิฐิแม้ในขั้นต้นดังกล่าว ยังหาชื่อว่า ได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ไม่ หาชื่อว่ามี ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรปฏิบัติ ตั้งใจที่จะสดับตรับฟัง ที่จะพินิจพิจารณา ที่จะปฏิบัติอบรม เพื่อให้ได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ดังกล่าว ...

*****

ส่วนหนึ่งของคำสนทนาธรรมระหว่างพระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายหนึ่งกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จากหนังสือธรรมมานุสรมปฏิบัติ จัดพิมพ์โดย ชมรมพุทธศาสตร์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ๒๕๔๕

...

ถาม – เวลาโลกธรรมทั้ง ๘ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ผู้ที่สติแล้วเช่นข้าพเจ้าก็จำไว้ได้ว่าเป็นโลกธรรมทั้ง ๘ นี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ทำไมในเวลาโลกธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ใจข้าพเจ้าจึงยินดียินร้ายไปตามโลกธรรมทั้ง ๘ นั้น

ตอบ – ผู้สติฟังที่จำทรงปริยัติธรรมไว้ได้มากนั้น เป็นแต่จำเรื่องราวในพระพุทธานุสรมที่นำมาประพฤติปฏิบัติ แต่ยังไม่ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติอย่างพระอรหันตสาวก จึงละความยินดียินร้าย ในโลกธรรมทั้ง ๘ ไม่ได้

ถาม – ข้าพเจ้าก็ปฏิบัติอยู่ คือเป็นผู้มีศีล มีธรรม และรู้เรื่องราวเข้าใจในคำสอนทั้งหลาย แต่ทำไมจึงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมไม่ได้

ตอบ – ท่านรู้แต่ขั้นสัญญา ไม่รู้เห็นในขั้นปัญญา แต่สำคัญตนว่ารู้แล้ว เพราะนึกถึงธรรมเหล่าใดที่ได้จำทรงไว้ ก็ได้รับความแจ่มแจ้งในขั้นสัญญา ไม่ใช่รู้เห็นตามความเป็นจริงซึ่งเป็นขั้นปัญญา เหมือนอย่างพระอรหันตสาวกที่ท่านได้เห็นความจริงคือไตรลักษณ์หรืออริยสัจ และได้ทำกิจตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ด้วย จึงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ได้

ถาม – ไตรลักษณ์และอริยสัจนั้นข้าพเจ้าเข้าใจดี และอธิบายให้คนอื่นฟังอีกก็ได้ ทำไมจึงว่าข้าพเจ้าไม่รู้ หรือจะให้ข้าพเจ้าเทศน์ไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ ให้ท่านฟังสักกัณฑ์ใหญ่ก็ได้

ตอบ – ข้าพเจ้าพูดถึงขั้นปัญญาของพระอรหันตสาวก ท่านก็พูดแต่ขั้นสัญญาอีกซ้ำไป ท่านจงใคร่ครวญพิจารณาตนเองเถิด ถ้าความรู้ความเห็นของท่านไม่ใช่ขั้นปัญญา เป็นขั้นปัญญาแล้ว ก็คงละความยินดียินร้ายในโลกธรรมทั้ง ๘ ได้ เหมือนพระอรหันตสาวก ที่ไหนจะเป็นปุถุชน

ถาม – ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า ความรู้ชนิดไหนเป็นขั้นปัญญา เพราะข้าพเจ้านึกถึงธรรมทั้งหลายที่จำทรงไว้ นั่น ก็ได้รับความในคำสอนทั้งหลายชัดเจนแจ่มแจ้ง จึงสำคัญว่าเป็นขั้นปัญญา

ตอบ – ความจำทรงทั้งหลายไว้ได้มาก นี้เรียกว่าขั้นปริยัติ และนำคำสอนมาประพฤติปฏิบัติเจริญจรณะ ๑๕ จนแก่กล้าบริบูรณ์ขั้นอีกแล้ว นี้เรียกว่าขั้นปฏิบัติ เมื่อวิชาและวิมุตติเกิดขึ้น นี้เรียกว่าขั้นปฏิเวธ

ถาม – ข้าพเจ้าเข้าใจผิด และเป็นผู้ประมาทมาก ไม่ได้เจริญจรณะ ๑๕ ให้บริบูรณ์ขั้นในตน จึงไม่ถึงซึ่งวิชาและวิมุตติ ความศึกษาของข้าพเจ้านั้นคงเป็นหมันเสียแล้ว

ตอบ – เมื่อท่านรู้ตัวได้เช่นนี้ เป็นความดีสำคัญทีเดียว จะได้ตั้งใจเจริญจรณะ ๑๕ ให้แก่กล้าบริบูรณ์ จะได้ถึงซึ่งวิชาและวิมุตติ

...

*****

ส่วนหนึ่งที่จับความมาจากเทปบันทึกพระธรรมเทศนาโดย หลวงปู่แบน ธนากโร ซึ่งสถานีวิทยุแห่งหนึ่งได้นำมาเปิดกระจายเสียงเผยแพร่ธรรมะ ป้ายวันศุกร์ที่ ๕ กันยายน ๒๕๕๔

... ธรรมภายนอก เป็นปริยัติ รู้ภายนอก รู้จำชื่อธรรมว่า อะไรเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ... ธรรมภายใน ได้จากการปฏิบัติ รู้ค้นในจิตใจว่าอะไรเป็นของจริง ... ผลที่เกิดขึ้นเป็นปฏิเวธ ... ของจริงมีอยู่ในของจริง สรพลงในกายและจิต ต่อเมื่อศึกษาของจริงจึงรู้อะไรของจริง เมื่อยังศึกษาเพียงสมมติบัญญัติก็รู้สมมติบัญญัติ ...